

M C M X X I I

VYTAUTAS MAGNUS
UNIVERSITY

TOŻSAMOŚĆ NA STYKU KULTUR⁴

TOŻSAMOŚĆ NA STYKU KULTUR

Tom 4

Uniwersytet Witolda Wielkiego
Centrum Języka Polskiego i Kultury Polskiej

TOŻSAMOŚĆ NA STYKU KULTUR

Tom 4

Redakcja naukowa
Irena Masojć i Henryka Sokołowska

Kraków 2021

dr Irena Masojć
Vytautas Magnus University
ID <https://orcid.org/0000-0001-7492-946X>
✉ irena.masoit@vdu.lt

dr Henryka Sokołowska
Vytautas Magnus University
ID <https://orcid.org/0000-0001-5346-988X>
✉ henrika.sokolovska@vdu.lt

© Copyright by Irena Masojć and Henryka Sokołowska, 2021

Recenzenci: dr hab. Ewa Golachowska, prof. IS PAN
dr hab. Dorota Michułka, prof. UWŹ

Opracowanie redakcyjne: Justyna Ostafin

Projekt okładki: Paweł Sepielak wg pomysłu Dalii Raicevičiūtė

ISBN 978-83-8138-622-7 (druk)
ISBN 978-83-8138-623-4 (PDF)
<https://doi.org/10.12797/9788381386234>

Wydanie publikacji dofinansował Uniwersytet Witolda Wielkiego (Litwa)

Publikacja została wydana przy wsparciu Ambasady RP w Wilnie

Ambasada
Rzeczypospolitej Polskiej
w Wilnie

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.com.pl>

*Na 60-lecie Polonistyki
o ukierunkowaniu pedagogicznym
w Wilnie*

Spis treści

Wstęp	9
I. REGION JAKO PRZESTRZEŃ STANOWIENIA TOŻSAMOŚCI	13
ZOFIA SAWANIEWSKA-MOCHOWA	
Tożsamość regionalna w dobie globalizacji (na przykładzie Kujaw)	15
MARIA KWIATKOWSKA-RATAJCZAK	
„Zakryte – odkryte”. O związkach akademickich praktyk badawczych i szkolnych doświadczeniach poznawania nie tylko lokalności	27
MARIA SIENKO	
Doświadczenia zmysłowe w formowaniu tożsamości regionalnej	43
KATARZYNA MARIA PŁAWECKA	
Pogranicze jako miejsce kulturalnego wrzenia, dialogu oraz dyskursów tożsamościowych – rozpoznanie polonisty	63
JIŘÍ MURYC	
Dwujęzyczność na Zaolziu w Republice Czeskiej – sytuacja językowa i uwarunkowania prawne	79
II. POTRZEBY EDUKACYJNE UCZNIA W OTOCZENIU WIELOKULTUROWYM	91
PAWEŁ SPOREK	
Uczniowie obcojęzyczni i dwujęzyczni na lekcjach języka polskiego – okiem nauczyciela i dydaktyka	93
HENRYKA SOKOŁOWSKA	
Zadania edukacji w kontekście refleksji nad tożsamością narodową uczniów szkół polskich w Wilnie	105
IRENA MASOJC	
Zróznicowanie współczesnej polszczyzny na Litwie w świadomości językowej uczniów szkół polskich	117

III. DIALOG MIĘDZYKULTUROWY W SZKOLNYCH PROPOZYCJACH
LEKTUROWYCH I INNYCH TEKSTACH KULTURY135

ANITA GIS

- Jeden język – wiele kultur. Kilka słów o wielokulturowości
i międzykulturowości na lekcjach języka polskiego
(rozpoznania i refleksje)137

DANUTA ŁAZARSKA

- Spotkania z literaturą. O dialogu międzykulturowym i kształtowaniu
tożsamości nie tylko na godzinach polskiego (na przykładzie *Eli-Saneli*
Katarzyny Pranić)151

PIOTR KOŁODZIEJ

- Filologia Brunona Schulza. O tożsamości „na styku kultur”163

HANNA BURKHARDT

- Dialog międzykulturowy na przykładzie internetowych komentarzy
językowych185

IV. JĘZYK ZWIERCIADŁEM STYKU KULTUR.....197

WŁODZIMIERZ MOCH

- Przeobrażenia w języku polskiej młodzieży w świetle powieści
Anny Cieplak *Ma być czysto i Lata powyżej zera*199

AŁŁA KRAWCZUK

- „Życzę zdrowia i cierpienia...” Pragmatyka życzeń i gratulacji
w polszczyźnie młodzieży polskiego pochodzenia na Ukrainie211

LESIA KOROL

- Związki zgody w polszczyźnie na Ukrainie (na materiale zebranych
wśród młodzieży szkół polskich)231

MARIA ZIELIŃSKA

- Odstępstwa od normy w tłumaczeniach z języka ukraińskiego
i rosyjskiego na polski autorstwa młodzieży wielojęzycznej na Ukrainie239

BARBARA DWILEWICZ

- O polszczyźnie gości audycji *Znamy się ze słyszenia* w polskiej rozgłośni
radiowej na Litwie253

Noty o autorach263

IRENA MASOJC

Vytautas Magnus University, Litwa

<https://doi.org/10.12797/9788381386234.08>

Zróźnicowanie współczesnej polszczyzny na Litwie w świadomości językowej uczniów szkół polskich

Wprowadzenie

Wielojęzyczność uczniów szkół polskich na Litwie przejawia się nie tylko w tym, że władają oni kilkoma językami (poza ojczystym polskim również litewskim, rosyjskim i angielskim), lecz także w tym, że ich polszczyzna w różnych sferach komunikacji formalnej i nieformalnej przybiera zróżnicowaną postać: od odmiany ogólnej, której uczniowie uczą się na lekcjach języka polskiego, do slangu, którym się posługują w swojej grupie środowiskowej. Dostosowanie zachowania językowego do odbiorcy i sytuacji wymaga podejmowania świadomych wyborów: młodzi ludzie powinni zweryfikować kontekst komunikacyjny i zdecydować, które środki językowe będą najbardziej stosowne w określonej interakcji. Przedmiotem tego artykułu będzie zatem świadomość językowa młodzieży uczęszczającej do szkoły z polskim językiem nauczania, rozumiana jako ogół względnie trwałych sądów o języku i poglądów na język, które są charakterystyczne dla jakiejś grupy ludzi i mają wpływ na ich zachowanie językowe (Markowski 2006, s. 123-124).

Polszczyzna na Litwie w dużym stopniu podziela uniwersalny los języka mniejszości narodowych, który jest zdominowany przez język oficjalny kraju zamieszkania. W odróżnieniu jednak od typowej odmiany polonijnej każda autochtoniczna mniejszość narodowa uwikłana jest w swoiste perypetie historyczne i kontakty kulturowe, które kształtują zarówno jej pamięć historyczną i kulturową, jak też język. Rozwijająca się na pograniczu litewsko-białoruskim polszczyzna północnokresowa (we wszystkich jej odmianach) przejęła wiele cech właściwych językom bałtyckim i wschodniosłowiańskim. Zarówno tzw. dialekt kulturalny, jak i gwary ludowe

uksztaltowały się w warunkach dwujęzyczności, a ich osobliwości były głównie rezultatem kontaktów językowych.

Na kształt współczesnej polszczyzny na Wileńszczyźnie w dużym stopniu wpłynęły dynamiczne zmiany polityczne i socjokulturowe w drugiej połowie XX wieku. Przełomowym momentem okazała się masowa migracja ludności po zakończeniu II wojny światowej, która całkowicie zmieniła krajobraz demograficzny i językowy tego regionu¹. Mimo że do 1990 roku, gdy Litwa była jedną z republik radzieckich, w przestrzeni publicznej funkcjonowały dwa języki – rosyjski i litewski, pierwszy z nich odgrywał nadrzędną rolę. Język pokolenia Polaków, których dorosłe życie przypadło na lata władzy sowieckiej, uległ intensywniej rusyfikacji. Pod wpływem czynników społeczno-kulturowych tradycyjne gwary zaczęły ewoluować, uzupełniając brakujące środki leksykalne na określenie nowych realiów głównie z dominującego języka rosyjskiego. Migracja ludności wiejskiej do miasta zapoczątkowała zacieranie się różnicy między językiem wsi i miasta. Zaczęła się kształtować wspólna dla wszystkich potoczna odmiana polszczyzny, która zachowała większość cech dialektalnych w zakresie fonetyki i gramatyki, jednocześnie jednak wchłonęła wiele wyrazów zapożyczonych głównie z języka rosyjskiego, w mniejszym stopniu – z polszczyzny ogólnej. W tym czasie kompetencje językowe użytkowników polszczyzny zaczęły się bardzo różnicować idiolektalnie w zależności od języka edukacji szkolnej², zajmowanej pozycji społecznej, wykonywanego zawodu.

Tocząca się w latach 1985-1986 na łamach wydawanego ówczesnie w języku polskim dziennika „Czerwony Sztandar” dyskusja ujawniła dwa skrajne stanowiska wobec używanej na co dzień polszczyzny. Środowisko inteligencji polskiego pochodzenia opowiadało się za posługiwaniem się językiem ogólnopolskim we wszystkich sferach życia, natomiast część użytkowników polszczyzny broniła lokalnego dialektu, motywując swoją pozycję tym, że w komunikacji codziennej język ogólny brzmi nie-naturalnie. Obie te postawy próbowali pogodzić językoznawcy z Polski. Zofia Kurzowa (1988, s. 95) zaproponowała rozwiązanie kompromisowe – zaaprobowanie dwudialektalności, czyli posługiwania się zależnie od sytuacji dialektem regionalnym lub językiem ogólnym, które pełnią dwie istotne funkcje – identyfikacyjną i kulturową:

Dialekt łączy ich [Polaków litewskich – I.M.] z polską grupą etniczną na Litwie, z ich regionem, z tradycją polską na tych ziemiach, z językiem polskim żyjącym tam od

¹ Wielokierunkowa migracja w drugiej połowie XX wieku, która ukształtowała obecne oblicze etniczno-demograficzne południowo-wschodniej Litwy, została szczegółowo zanalizowana w monografii Vitaliji Stravinskienė (2020).

² Mimo że po II wojnie światowej na Litwie nieustannie istniało szkolnictwo w języku polskim, część Polaków wybierała edukację w języku większościowym: początkowo – rosyjskim, a od 1990 roku – litewskim.

XVI w. Język literacki zaś wiąże litewską Polonię z czterdziestoma milionami Polaków w kraju i dwunastoma ich milionami w świecie, czyniąc z nich członków wielkiej polskiej wspólnoty językowej i kulturowej (Kurzowa 1988, s. 95).

Zaproponowane przez Z. Kurzową rozwarstwienie polszczyzny na Litwie na dwie odmiany przyjęła większość późniejszych jej badaczy, określając język potoczny jako wariant regionalno-gwarowy (por. Masojć 2001; Geben 2003; Ackermann 2015). Od 1990 roku, gdy jedynym językiem oficjalnym na Litwie został litewski, mieszkający tu Polacy zderzyli się z koniecznością opanowania nowego języka państwowego. Z czasem na Litwie ukształtowała się tzw. wielojęzyczność postsowiecka (por. Séguis 2016) oparta na zasadach dyglosji, zgodnie z którymi język litewski zaczął spełniać różne funkcje w sferze publicznej, a język rosyjski pozostał swoistym *lingva franca* w nieoficjalnych kontaktach międzyetnicznych. Najmłodsze pokolenie Polaków urodzone w niezależnym państwie litewskim zastało taką sytuację socjolingwistyczną w kraju i przejęło praktyki językowe rodziców. Różne badania (Masojć 2019; Geben, Zielińska 2020) stwierdzają zaskakująco dobrą znajomość języka rosyjskiego również u najmłodszej generacji. Mimo że ten język już od 30 lat nie jest używany w przestrzeni oficjalnej, jego obecność zapewniają media w tym języku, które nie tylko podtrzymują znajomość języka rosyjskiego, lecz również promują rosyjską kulturę popularną. Era Internetu znacznie ułatwiła dostęp do tej kultury oraz spowodowała kolejną falę rusyfikacji.

Celem tego artykułu jest zbadanie poglądów uczniów na temat zróżnicowania polszczyzny na Litwie, specyfiki językowej różnych odmian i ich stosowności socjolingwistycznej. W badaniu zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, która pozwala na poznanie badanego zjawiska od wewnątrz, ujawnienie przekonań i postaw użytkowników. Zaangażowanie, z jakim badani uczniowie rozmawiali na temat własnych doświadczeń językowych, świadczy o tym, że zagadnienia lingwistyczne potraktowali jako aktualne, nurtujące ich osobiście problemy życiowe.

Materiał do badań został zgromadzony w maju-czerwcu 2019 roku w pięciu różnych szkołach z polskim językiem nauczania³. W badaniach wzięli udział uczniowie III klasy gimnazjalnej mający 17-18 lat (w zasadzie urodzeni w 2001 roku). Pisemne ankiety wypełniło ogółem 116 osób, 37 spośród nich uczestniczyło również w wywiadach, które trwały łącznie ponad cztery godziny. Badania ankietowe odbywały się podczas lekcji języka polskiego w obecności nauczyciela i eksploratora. Wywiady

³ Wybór szkół nie był przypadkowy, starano się uwzględnić różne środowiska społeczne (miejskie i wiejskie) i odmienne otoczenie językowe (środowiska z dominującym otoczeniem litewsko-, rosyjsko- i polskojęzycznym). Podana na końcu przytaczanych wypowiedzi uczniowskich dokumentacja wskazuje na lokalizację szkół: W1, W2 – Wilno; RW1, RW2 – rejon wileński, RS – rejon solecznicki.

z uczniami zostały nagrane także w szkole (w klasie lub innym udostępnionym gabinecie), lecz bez udziału nauczyciela. Sytuację, w której odbywały się wywiady, można określić jako na wpół oficjalną. O oficjalności decydowała obecność badacza, który był osobą z zewnątrz, oraz utrwalanie wypowiedzi na dyktafonie. Formalne okoliczności jednakże łagodziło to, że w rozmowie uczestniczyła grupa uczniów z tej samej klasy, a jej tematyka dotyczyła spraw codziennych. Zebrany materiał częściowo został już opracowany, w odrębnych artykułach omówiono wyniki analizy ilościowej danych ankietowych, szczegółowo ukazujące zakres użycia różnych języków (Masojć 2019) oraz różne typy przełączania kodów (Masojć 2021).

Język polski na Litwie w najnowszych badaniach socjolingwistycznych

Zanim przejdziemy do kwestii sformułowanej w celu tego artykułu, warto dokonać krótkiego przeglądu przeprowadzonych na Litwie w ostatnim dziesięcioleciu badań socjolingwistycznych, w których uwzględniono język polski. Na szczególną uwagę zasługuje projekt „Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis: miestai ir miesteliai” (Socjolingwistyczna mapa Litwy: miasta i miasteczka), który pozwolił ustalić, jak język polski jest postrzegany i oceniany przez samych Polaków oraz inne grupy etniczne na Litwie. Jak wiadomo, polska mniejszość narodowa zamieszkuje kompaktowo w południowo-wschodniej Litwie i dlatego wciągnięci do tych badań respondenci deklarujący narodowość polską pochodzili głównie z Wilna oraz miasteczek położonych w południowo-wschodniej Litwie. Wyniki sondażu, które zostały przedstawione w opracowaniu Kingi Geben (2013), nie były zbyt optymistyczne dla języka polskiego. Przede wszystkim należy podkreślić, że wybór języka ojczystego nie zawsze odpowiadał deklarowanej narodowości. Tylko 77% badanych Polaków za język ojczysty uznało język polski, pozostali wymienili w tej funkcji język rosyjski lub litewski. Aż 13% badanych wymieniło dwa lub więcej języków jako ojczyste (Geben 2013, s. 220). Mimo lokalnego patriotyzmu, o którym świadczyła częsta samoidentyfikacja z regionem lub Litwą, Polacy ujawnili przywiązanie do języka rosyjskiego – traktowali go jako „swojski”, a jego znajomość oceniali najwyżej z trzech używanych na co dzień języków: polskiego, litewskiego i rosyjskiego. Można przypuszczać, że na wyniki badań rzutował wiek respondentów. Dominowały osoby dorosłe, które mogły ukończyć szkoły z rosyjskim językiem nauczania i w czasach sowieckich w sferze publicznej posługiwały się głównie językiem rosyjskim. Długotrwałe konsekwencje rusyfikacji w zachowaniu językowym Polaków na Litwie dostrzega również Brigita Séguis (2016), badająca rosyjskie i litewskie wtręty językowe w mówionym języku potocznym. Analizowany przez nią materiał ujawnia znacznie większe nasycenie badanej polszczyzny rosyjskimi niż litewskimi elementami leksykalnymi. Wtrącane wyrazy

litewskie zwykle nazywają określone realia społeczno-kulturowe, natomiast wtręty rosyjskie zdaniem badaczki pełnią funkcję pragmatyczną, nadają komunikacji po polsku nieformalny charakter. Dobra znajomość tego języka nie napotyka przeszkód w rozumieniu wypowiedzi, a jego bliskość genetyczna i typologiczna najczęściej nie wymaga ich adaptacji morfologicznej (Séguis 2016, s. 311-312).

Istotne znaczenie ma stosunek większości litewskiej do dwu najliczniejszych mniejszości narodowych na Litwie – polskiej i rosyjskiej – oraz ich języków. Martin Ehala i Anastasija Zabrodskaja (2011, s. 50-51), badając witalność etnolingwistyczną tych grup mniejszościowych, która ma duży wpływ na zachowanie tożsamości oraz języka w warunkach kontaktów międzyetnicznych, stwierdzają zróżnicowane nastawienie Litwinów do zamieszkujących na Litwie wspólnot narodowych. Grupa większościowa odczuwa znacznie większy dysonans międzykulturowy i dystans etniczny wobec Polaków niż Rosjan, co zdaniem badaczy można motywować ciągle żywym w pamięci historycznej polsko-litewskim konfliktem terytorialnym z okresu międzywojennego. Biorąc pod uwagę popularność rosyjskich mass mediów oraz znajomość języka rosyjskiego, badacze dochodzą do wniosku, że litewskie społeczeństwo dość wysoko ocenia potencjał etniczny Rosjan. Również przeprowadzone w 2016 roku w 60 samorządach Litwy badania znajomości języków ujawniają, że umiejętność posługiwania się językiem rosyjskim w społeczeństwie litewskim jest kilkakrotnie wyższa niż językiem polskim – do znajomości języka rosyjskiego przyznało się 77,5% mieszkańców Litwy, natomiast umiejętność posługiwania się językiem polskim zadeklarowało tylko 14,1%. Zapewniło to polszczyźnie w rankingu najlepiej znanych języków dopiero czwarte miejsce po rosyjskim, angielskim (63%) i niemieckim (15,2%). Jeszcze mniejszym zainteresowaniem cieszyła się polszczyzna wśród języków, których respondenci chcieliby się uczyć. Pierwszeństwo oddawano językom zachodnioeuropejskim (angielskiemu, niemieckiemu, francuskiemu, hiszpańskiemu), po których uplasował się język rosyjski (16,9%), język polski zaś wymieniło tylko 5,6% ankietowanych (Gedvilienė i in. 2015, s. 234-235). Na podstawie niskiego zainteresowania innych grup etnicznych językiem polskim K. Geben (2013, s. 231-232) wnioskuje, że w wielojęzycznym społeczeństwie litewskim polszczyzna zajmuje niską pozycję (w terminologii Fishmana *L-variety*), a wzrost jej prestiżu mogłyby zapewnić większa oferta polskich mediów oraz bliższy kontakt ze współczesną kulturą polską.

Niezbyt pochlebna ocena większości nie wpływa jednak negatywnie na witalność lokalnej polszczyzny. Jak sądzą M. Ehala i A. Zabrodskaja (2011, s. 50-51), utrzymujący się wśród większości litewskiej dystans etniczny wobec miejscowych Polaków hamuje ich asymilację, sprzyja konsolidacji, umacnia tożsamość, której ważnym wyznacznikiem jest język. Prowadząca badania wśród Polaków na Białorusi i na Litwie

Ines K. Ackermann (2015) również uważa, że zarówno czynniki obiektywne (tradycje rodzinne, obecność szkół polskojęzycznych), jak i transmisja międzypokoleniowa polszczyzny regionalnej w rodzinie pozytywnie wpływają na samookreślenie Polaków litewskich oraz zachowanie języka ojczystego. Z badań M. Ehali i A. Zabrodskiej (2011, s. 44) wynika, że sami Polacy litewscy wykazują wielką otwartość wobec obu sąsiedzkich grup narodowościowych i przychylność dla nich, czują się swojsko zarówno w litewskiej, jak i rosyjskiej przestrzeni językowej i kulturowej.

Podsumowując zreferowane źródła, należy zwrócić uwagę na to, że język polski w większości badań traktowano jako abstrakcyjny kod etniczny, nie konkretyzując, którą jego odmianę – standardową czy regionalną – ma się na myśli, co czasem prowadziło do rozbieżnych wniosków.

Wariantywność polszczyzny na Litwie

W ankiecie dotyczącej zakresu użycia różnych języków w życiu codziennym uczniowie mieli odpowiedzieć na pytanie zamknięte, co rozumieją pod pojęciem języka polskiego. Wśród odpowiedzi do wyboru były cztery opcje: a) język ogólny, którym mówią wszyscy Polacy na świecie; b) język regionalny, który cechują pewne odrębności regionalne; c) język mieszany, w którym jest wiele zapożyczeń litewskich i rosyjskich; d) język niepoprawny, w którym jest sporo błędów⁴. Respondenci mogli zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź. Sugerowane odpowiedzi w znacznym stopniu ukierunkowywały myślenie i wartościowanie uczniów. W sformułowaniu a) celowo podkreślono funkcję symboliczną i kulturową języka ogólnego, który jednoczy wszystkich Polaków na świecie. Określenie b) nawiązywało do kryterium zróżnicowania terytorialnego języka, które leży u podstaw tradycyjnej terminologii od dawna stosowanej w dyskursie naukowym (por. *polszczyzna północnokresowa*, *polszczyzna litewska*, *polszczyzna wileńska*). Odpowiedź c) skupiała uwagę na charakterystyce jakościowej regionalnej odmiany języka polskiego, która funkcjonując w środowisku wieloetnicznym, wchłania różne obce elementy językowe. Ostatnie określenie o odcieniu wartościującym, d), nawiązywało do języka edukacji szkolnej, w której zarówno osobliwości regionalne, jak i interferencyjne traktuje się najczęściej jako błędy językowe. Tabela 1. przedstawia dane ilościowe, które uzyskano w odpowiedzi na to pytanie.

⁴ W ankiecie nie uwzględniono określenia *język tutejszy*. Z badań socjologów (Vyšniauskas 2020) wynika, że młodzież coraz częściej dystansuje się wobec zbyt wąskiej identyfikacji zawartej w pojęciu tutejszości. Należy jednakże zaznaczyć, że podczas niniejszych badań uczniowie parokrotnie posłużyli się również tym określeniem.

Tabela 1. Odmiany języka polskiego stosowane w środowisku badanych uczniów (N = 116)

Określenie	Język ogólny		Język regionalny		Język mieszany		Język niepoprawny	
Wybór: jednokrotny (J) / wielokrotny (W)	J	W	J	W	J	W	J	W
Liczba odpowiedzi	21	44	13	28	20	29	2	13
Ogółem	65		41		59		15	

Tabela ilustruje, że badana młodzież szkolna najczęściej zaznaczała wariant odpowiedzi „język ogólny” (65 osób, 56,5%) i „język mieszany” (59 osób, 51,3%), nieco rzadziej – „język regionalny” (41 osób, 35,7%). Prawie połowa respondentów (56 osób, 48,7%) dokonała tylko jednokrotnego wyboru, pozostała ich część zaznaczyła dwie (45 osób, 39%) lub nawet trzy odpowiedzi (8 osób, 7%). Zróżnicowanie odpowiedzi uczniów mogło wynikać zarówno z niejednakowej interpretacji pytania ankiety, jak i wielorakich doświadczeń językowych, wyniesionych z rodziny oraz najbliższego otoczenia. Język ogólny zaznaczyło proporcjonalnie więcej uczniów ze szkół wileńskich niż znajdujących się w rejonach wileńskim i solecznickim, co może być odbiciem tego, że polskie życie kulturalne w stolicy jest intensywniejsze, a kontakt z polszczyzną standardową jest częstszy. W mieście też jest więcej rodzin o wyższym statusie społeczno-ekonomiczno-kulturowym, w których mówi się językiem zbliżonym do polszczyzny ogólnej.

Uczniowie, którzy dokonali wyboru wielokrotnego, proszeni byli o wyjaśnienie, czym się różnią zaznaczone odmiany polszczyzny. Komentarze metajęzykowe pojawiły się w 33 ankietach. Najczęściej uczniowie wskazywali na różnice językowe między językiem ogólnym a wariantem regionalnym, dostrzegając je na różnych płaszczyznach językowych. Mimo że tylko 15 osób (13%), charakteryzując odmianę lokalną, zaznaczyło wariant odpowiedzi „język niepoprawny”, w komentarzach uczniowie nierzadko odwoływali się do pojęcia poprawności, por. *Różnią się poprawnością językową, ponieważ język polski na Wileńszczyźnie jest mieszany (W1); Używam takiego „tutejszego” polskiego, t.z. [sic!] nie jest on do końca poprawny (W2)*. Niektórzy słusznie zauważyli, że określenia *język regionalny* i *język mieszany* wzajemnie się uzupełniają, ponieważ ujmują to samo zjawisko z dwu różnych punktów widzenia, por. *A język mieszany („wileński”) cechuje swoista dialektalizacja [sic!], zapożyczenia (RW1); Język polski na Wileńszczyźnie jest regionalny, ale uważam, że także mieszany (W1)*. Mniejsza część respondentów zwróciła uwagę na czynniki sytuacyjne różnicujące użycie różnych wariantów polszczyzny. Niektórzy odwoływali się do sfery ich użycia, zawężając zakres stosowania języka ogólnego do szkoły oraz kontaktów z Polakami

z kraju, por. *Językiem ogólnym posługuję się w szkole, język mieszany czasem występuje w trakcie rozmów poza szkołą* (W1); [*język ogólny*] *w szkole lub na wyjazdach*, [*język mieszany*] *z kolegami* (W2); [*Ile znasz wariantów polskiego?*] *Trzy. Poprawny w szkole. „Uliczny” to już powiedzmy między kolegami i jeszcze taki pomiędzy tymi – to z przyjaciółmi i w rodzinie* (W2). Inni uczniowie wyjaśniali, że wybór określonej odmiany jest uzależniony od rangi i wieku interlokutora, por. *W języku ogólnopolskim mówię z nauczycielami lub starszymi osobami, w regionalnym zaś z przyjaciółmi* (W2); *Jest to oczywiste, że w dialogu z osobą wykształconą staram się używać języka ogólnego poprawnego, z babcią lub starszymi często mówię językiem regionalnym (wileńskim), a z kolegami rozmawiam w języku mieszanym* (W1).

Ostatnie wypowiedzi świadczą, że część młodzieży świadomie modeluje swoją polszczyznę, dostosowując ją do sytuacji komunikacyjnej i adresata. Mówienie zatem tylko o dwu odmianach polszczyzny na Litwie wydaje się dziś pewnym uproszczeniem. Odmiana ogólna i regionalno-gwarowa są to dość abstrakcyjne konstrukty, które mogą być w badaniach konkretnych zjawisk językowych tylko punktami odniesienia. Konfrontowanie ich ze skodyfikowanym językiem standardowym może służyć ukazaniu elementów skonstrastowanych (osobliwości), natomiast porównanie z katalogiem typowych właściwości północnokresowych – odróżnieniu cech systemowych polszczyzny litewskiej od sporadycznych interferencji, przeskoków kodowych czy potknięć językowych. W rzeczywistości na kompetencję językową mieszkających tu Polaków składa się repertuar złożony zarówno z elementów dialekalnych, jak i ogólnych, których proporcje w poszczególnych idiolektach mogą być dość zróżnicowane, uzależnione od biografii językowej, stopnia opanowania odmiany standardowej, kontaktu z nią w życiu zawodowym i codziennym (por. Masojć 2007, s. 180). Poza tym w nieformalnej komunikacji po polsku sięga się po środki leksykalne z innych znanych języków, które wykorzystuje się w rozmaitych funkcjach – w celu nazwania otaczających realiów socjokulturowych, zaspokojenia sporadycznych braków leksykalnych, wyrażenia różnych znaczeń pragmatycznych i wreszcie podkreślenia swojej przynależności do wielojęzycznej wspólnoty lokalnej. Jak zauważa badaczka pogranicza Justyna Straczuk, w takiej społeczności powstaje jeden skomplikowany system komunikacyjny: „Wielojęzyczność, umiejętność naprzemiennego stosowania różnych języków postrzega się często jako jedną kompetencję językową, jako posługiwanie się mieszaniną języków składowych” (Straczuk 2008, s. 102).

Język nieformalny młodzieży

Podczas wywiadów z uczniami najwięcej uwagi poświęcono językowi ich komunikacji nieformalnej, którym posługują się w obrębie swojej grupy środowiskowej. Jako najbardziej charakterystyczną jego cechą rozpoznawczą badana młodzież wymienia-

ła przemieszanie elementów wszystkich czterech znanych języków, por. *Bardzo często zamiast jednego języka posługujemy się naraz dużo językami* (RW1); *A w czatach to tam mogą w jednym zdaniu być użyte trzy, cztery języki* (W2). Zapewne dlatego większość uczniów uznała, że określenie *język mieszany* najlepiej oddaje właściwości lokalnej polszczyzny potocznej. Mamy w niej bowiem do czynienia z różnymi zjawiskami powstającymi w warunkach aktywnej wielojęzyczności, nazywanymi przez lingwistów *code switching* (przełączanie kodów) oraz *code mixing* (mieszanie kodów). Mimo utrwalenia się w literaturze na temat kontaktów językowych tych terminów istnieje wiele sprzecznych ich interpretacji opartych na różnych kryteriach (por. Ackermann 2015, s. 54-56). Peter Auer (1999, s. 21) w celu rozgraniczenia tych dwu zjawisk stosuje kryterium pragmatyczne. Zdaniem tego badacza wtrącające przełączanie kodów jest procesem świadomym, stosowanym w dyskursie w określonym celu pragmatycznym. Natomiast mieszanie języków to żywiołowy proces wykorzystywania materiału z różnych języków, tworzący swoisty styl komunikacji nieformalnej w środowisku osób wielojęzycznych, spełniający jednocześnie funkcję jednoczącą i separującą⁵.

Komentarze uczniów potwierdzają, że wtrącanie obcych elementów leksykalnych może być świadomym zabiegiem językowym podporządkowanym pewnym celom. Wyrazy obce czasami w odczuciu uczniów trafniej wyrażają pewne treści, por. *Na przykład w języku rosyjskim słowo „истинный”, a w języku polskim to jak-by synonim „prawdziwy”, ale nie na tyle oddaje* (RW2); *To było inne trochę zdanie, które miało inne znaczenie, i najlepiej było napisać po litewsku, żeby jego zrozumieć* (W2). Często jednak przełączanie kodów dokonuje się całkiem spontanicznie, bez uzasadnienia pragmatycznego, por. *Z kolegami jak leci, tak i mówisz* (RW2); *Na jakim języku myśl przychodzi szybciej, na takim zaczynam pisać* (RW). Wśród czynników, które decydują o posługiwaniu się elementami leksykalnymi innych języków uczniowie wymieniają sytuację komunikacyjną, temat rozmowy, a nawet stan emocjonalny nadawcy, por. *zależy od sytuacji* (RW2); *to zależy jaka tema i jak pójdzie* (W2); *jak strzelnie* (W2); *czasami według nastroju* (RW2). Wypowiedzi uczniów wskazują, że przeskoki z jednego języka na inny dokonują się w różnych odcinkach tekstu i są bardzo zróżnicowane idiolektalnie, por. *Wyraz, zdanie, to w zależności jak kto pisze, bywa, że całe zdanie po rosyjsku, bywa wyraz po rosyjsku* (RW1). Czasami częstotliwość przeskoków kodowych może być tak intensywna, że sami użytkownicy nie potrafią określić, który kod dominuje w interakcji, por. *Kiedy jestem z kolegami to najczęściej można powiedzieć, że po rosyjsku, ale jest i polski, to tak mieszany pół na*

⁵ Marzena Błasiak (2011, s. 176) przypisuje te funkcje językowi potocznemu polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii. Można je z pewnością rozszerzyć na inne społeczności dwu- lub wielojęzyczne: funkcja jednocząca konsoliduje członków grupy lokalnej, a funkcja separująca pozwala zaakcentować swoją odrębność.

pół (RS). W kontekście przytaczanych wypowiedzi przeskok kodowe w slangu młodzieżowym można potraktować jako swoistą zabawę językową jego użytkowników, którzy w ten sposób wypróbowują możliwości żonglowania w mowie różnymi językami lub nawet swojego rodzaju prowokację wobec normatywnego języka edukacji szkolnej (por. Szczyszek 2007, s. 16-17).

Z komentarzy uczniów wynika, że podstawę współczesnego slangu młodzieżowego zasadniczo tworzą dwa kody – języki polski i rosyjski. Tendencja ta utrzymuje się od dziesięcioleci. Zgromadzone w latach 90. XX wieku metodą ankietowania słownictwo socjolektu młodzieży polskiego pochodzenia na Litwie również ujawniło znaczny udział w nim elementów rosyjskich. Mirosław Dawlewicz (2000, s. 113) konstatował, że leksyka zapożyczona z różnych języków stanowiła 41,87% całości materiału. Najliczniej reprezentowane były rusycyzmy – 32%, podczas gdy lituanizmów było tylko 2,09%, a anglicyzmów – 1,5%. Można przypuszczać, że proporcje te obecnie ulegają zmianie. Udzielając w ankiecie odpowiedzi na pytanie o języki używane w szkolnym środowisku rówieśniczym, tylko 19% uczniów wskazało wyłącznie język polski, 34% wymieniło dwa języki (polski i rosyjski), 25% – trzy języki (polski, rosyjski, litewski), a 11% – aż cztery (polski, rosyjski, litewski, angielski). Skutki post-sowieckiej rusyfikacji odczuwalne są nie tylko w języku potocznym Polaków, lecz również Litwinów, którzy – jak wynikało z przedstawionych wyżej badań – deklarują dość dobrą znajomość języka rosyjskiego i ujawniają zainteresowanie mediami rosyjskimi. Rusycyzmy w języku litewskim są zwykle adaptowane morfologicznie, np.: *bazarinti* ‘rozmawiać’ (ros. *базарить*), *diskonas* ‘dyskoteka’ (ros. *дискотека*), *gonkės* ‘wyścigi samochodowe’ (ros. *гонки*), i funkcjonują jako przyswojone zapożyczenia (Zaikauskas 2007). Inaczej jest w lokalnej polszczyźnie potocznej. Zarówno bliskość typologiczna języków, jak i biegłość użytkowników w obu językach powodują, że wyrazy rosyjskie najczęściej nie ulegają adaptacji (Séguis 2016, s. 304). Przeszkody w łączeniu materiału leksykalnego z dwu języków nie stanowi również różnica graficzna. Uczniowie, posługując się tzw. językiem zapisanym (czat, SMS) w obrębie własnej grupy środowiskowej, wtrącenia rosyjskie oddają zwykle alfabetem łacińskim. Transliteracja wyrazów rosyjskich nie tylko nie utrudnia ich odbioru, lecz jeszcze bardziej sprzyja zatarciu różnicy między bliskimi genetycznie językami słowiańskimi – polskim i rosyjskim.

Uczniowie są w pełni świadomi odrębności swojego stylu komunikacji, który nie jest zrozumiały dla ich rówieśników z Polski, por. *Bo na przykład parę razy byłem w Polsce na wymianie i na przykład jak my rozmawiamy między sobą [...] Polacy pytają nas: Jaki to język?* (RW1). Mieszanie języków w tym przypadku jest manifestacją tożsamości wielokulturowej i samoidentyfikacji z grupą. Jednocześnie jednak uczniowie uświadamiają sobie, że kod mieszany nie nadaje się do używania w kon-

taktach zewnętrznych, czasami utrudnia przejście na polszczyznę ogólną i może być przyczyną kompleksów, por. *Kiedy ty przyjeżdżasz do Polski to bardzo odczuwa się i tak krępujesz się i myślisz, jakby tu powiedzieć poprawnie, żeby ciebie nie ośmieli* (RS). Pełny komfort psychiczny może zatem uczniom dawać tylko dobra znajomość obu odmian polszczyzny i umiejętność sprawnego przełączania kodów.

Dotychczasowe badania socjolektu młodzieżowego oparte były głównie na metodzie ankietowej, która pozwala zgromadzić zapożyczenia i wtręty z innych języków, lecz nie ukazuje procesu przełączania kodów w komunikacji. Zbadanie tych procesów komplikują dwie okoliczności o charakterze empirycznym i metodologicznym. Niełatwym zadaniem dla badacza jest pozyskanie materiału językowego, który reprezentowałby autentyczny dyskurs nieformalny⁶. Podczas badań uczniowie chętnie się wypowiadają na temat swoich zachowań językowych, jednak obecność badacza jako osoby spoza grupy powoduje, że swój język projektują na polszczyznę ogólną – ewidentnie unikają używania wtrąceń z innych języków⁷, chociaż ich mowa w większym lub mniejszym stopniu zdradza typowe północnokresowe cechy fonetyczne, morfologiczne i składniowe (por. przytaczane wypowiedzi). Janusz Rieger (2019, s. 121) ostrzega też przed trudnościami metodologicznymi, z którymi trzeba się zmierzyć, badając mieszanie języków w polszczyźnie kresowej, aby rozgraniczyć utrwalone zapożyczenia od sporadycznych wtrąceń oraz rozwiązać problem potraktowania elementów wspólnych dwu językom spokrewnionym.

⁶ Brakuje też tekstów pisanych, które odzwierciedlałyby autentyczny język młodzieży. W 2011 roku na Facebooku została założona strona *Pulaki z Wilni*. Twórcy tej strony nadali jej tytuł stylizowany na gwarę ludową, wykorzystując rzadkie cechy gwarowe (zwężenie *o* do *u*), a nawet elementy gwary białoruskiej, tzw. *języka prostego* (forma dopełniacza z *Wilni*). Zdaniem I. Ackermann (2013, s. 481), która szczegółowo zanalizowała zawartość tej strony, jej twórcy bawią się językiem, przesadnie nasycając go cechami regionalnymi. Ostatnio jednak pojawiają się próby wykorzystania autentycznej polszczyzny wileńskiej w lokalnej kulturze popularnej. Teksty piosenek rapera Filmik w zasadzie są napisane polszczyzną ogólną, jednak w ich realizacji wokalicznej wykonawca nie stroni od regionalnych cech fonetycznych i prozodycznych, tworząc „szorstki język”, por. <https://www.youtube.com/watch?v=0RTBLYW2WHQ> – 28 IV 2021. Ostatnio polszczyznę wileńską próbuje się wykorzystać w charakterze tworzywa literackiego. Powstaje powieść *Robczik*, której narratorem jest wileński maturzysta posługujący się – jak określa sam autor Bartosz Połoński – „współczesną gwarą miejską”, por. <https://www.robczik.pl> – 28 IV 2021.

⁷ Prowadząca w podobny sposób badania nad wielojęzycznością uczniów Henryka Sokołowska (2004, s. 122) również nie zanotowała cytatów o funkcji stylistycznej, wtrącenia z innych języków ograniczały się do nazw realiów socjokulturowych, wśród których przeważały nazwy własne (61% wszystkich cytatów).

Zróżnicowanie pokoleniowe polszczyzny

Obserwując dokonujące się od początku XX wieku na Litwie zmiany językowe w przekroju pokoleniowym, Z. Kurzowa (1993, s. 316-317) wyróżniła dwie modelowe sytuacje: pierwszą, gdy język polski jest przekazywany z pokolenia na pokolenie i wykazuje coraz większą tendencję do poprawności i normalizowania się na wzór języka ogólnego, oraz drugą, gdy znajomość tego języka maleje, aż zanika zupełnie, ustępując we wszystkich sferach miejsce językowi rosyjskiemu. Można zakładać, że młodzież uczęszczająca do szkoły polskiej stanowi ostatnie ogniwo w pierwszym modelu.

Podczas wywiadu badani uczniowie rozważali również temat zróżnicowania pokoleniowego polszczyzny w swojej rodzinie oraz zmian językowych w kierunku lepszej/gorszej znajomości języka polskiego. Należy zwrócić uwagę na to, że młodzi ludzie różnice międzypokoleniowe dostrzegają głównie w zasobie leksykalnym, na którym swoje piętno wycisnęła niejednolita w różnych okresach polityka językowa. Mieszanie języków w komunikacji potocznej jest właściwe wszystkim członkom wielojęzycznej społeczności polskiej na Litwie, w każdej generacji jednak udział wykorzystywanych języków jest inny, por. *Jest coś takiego, jak wpływ innych języków i w naszym pokoleniu jest tego o wiele więcej.* [Jakich języków?] *Rosyjski, litewski, angielski.* [A w języku rodziców?] *Tam już angielskiego na pewno nie ma, tam idzie rosyjski i litewski. Jeszcze starsze pokolenie, tam najbardziej rosyjski* (W2). Uczniowie poświadczają zatem, że polszczyzna ich dziadków w okresie powojennym doznała ekspansywnego oddziaływania języka rosyjskiego – języka komunikacji międzyetnicznej zarówno w całym Związku Radzieckim, jak i w wielonarodowościowej Litwie południowo-wschodniej. Utrzymująca się przez kilka dziesięcioleci prestiżowa pozycja języka rosyjskiego spowodowała, że polszczyzna lokalna wchłonęła wiele rosyjskich zapożyczeń leksykalnych i gramatycznych. Zdążyły one ustabilizować się w mowie pokolenia, które najczęściej wyniosło z domu polszczyznę gwarową i w trudnym okresie powojennym nie zawsze miało możliwość opanowania języka literackiego.

Odpowiadając na pytanie o pokoleniowe zróżnicowanie polszczyzny, uczniowie najczęściej przeciwstawiali własny styl mówienia zachowaniu językowemu dziadków, nie dostrzegając większej różnicy w mowie rodziców, por. *Jak ja i moja mama to my rozmawiamy wileńskim językiem.* [Nie widzisz różnicy?] *Nu takich różnic nie ma, ale jak rozmawiam z dziadkami swoimi, to oni jeszcze używają archaizmów* (RW1); *No ja to rozmawiam na tym samym i z przyjaciółmi, i w rodzinie, tylko tam z przyjaciółmi różne słowa dobawiam, które nie powiem dla rodziców* (W2); *Zdarza się, że w rodzinie możemy po prostu tak dla żartu przejść i na język litewski, i na rosyjski, i możemy porozmawiać* (RW1). Badaną młodzież i ich rodziców łączy dobra znajomość języka litewskiego, a różni jedynie stopień władania językiem angielskim. Kinga Geben (2015, s. 156) uważa, że mieszanie kodów jest mechanizmem ekspresji językowej

ograniczonym do środowiska młodzieżowego. Jednakże zarówno badania B. Séguis (2016) oparte na materiale uzyskanym od osób w wieku 20-30 lat, jak i przytoczone wypowiedzi uczniów wskazują, że jest to zjawisko charakterystyczne co najmniej dla dwu ostatnich pokoleń.

Podobna cezura pokoleniowa okazuje się znacząca również w innych badaniach. Ines Ackermann (2015, s. 234) zwraca uwagę na to, że różnice międzypokoleniowe w nastawieniu do języka polskiego, a tym samym i w sposobie mówienia najbardziej dostrzegalne są między najstarszym i młodszymi pokoleniami. Najstarsi bez wahania uznają polszczyznę za język ojczysty i posługują się jedną jej wersją, w zależności od edukacji bardziej lub mniej nasyconą regionalizmami i rusycyzmami. Ich dzieci i wnuki natomiast mają bardziej różnorodne nastawienie do języka i bardziej zróżnicowaną kompetencję językową. Analogiczny wniosek na temat postaw wobec języka ojczystego znajdujemy w pracy K. Geben (2015, s. 158), która uważa, że największe przywiązanie do języka polskiego i kultury polskiej deklarują tylko osoby ze starszego pokolenia, powyżej 56 lat, natomiast nastawienie osób z młodszych generacji do języka ojczystego jest mniej jednoznaczne, a ich sympatie oscylują między kulturą polską, litewską i rosyjską⁸.

Sądy na temat znajomości polszczyzny w różnych pokoleniach często w tej samej klasie były sprzeczne, ponieważ uczniowie mieli na myśli różne odmiany polszczyzny. Niektórzy uważali, że ich kompetencje językowe są lepsze, ponieważ uczyli się w szkole polskiej i dzięki temu opanowali język ogólnopolski. Stwierdzali, że dziadkowie używają wyrazów przestarzałych i nieznanych im rusycyzmów, które mogą stać się powodem nieporozumienia, por. *My chcieliśmy robić kiedyś tratwę u mnie na wsi, i on [dziadek] tak i mówi: To kiedy będziemy ten płot robić?* (W1), por. ros. *плот* 'tratwa'. Inni sądzili, że najstarsze pokolenie w ich rodzinie bardziej pielęgnuje polszczyznę, a młodsze pokolenia zanieczyszczają ją w codziennej komunikacji naleciałościami z innych języków: *Starsze pokolenie lepiej mówi po polsku i mój dziadek mówi prawie tak jak mówią w Polsce ludzie* (RW1).

Nie ulega wątpliwości, że w każdym kolejnym pokoleniu Polaków litewskich repertuar językowy staje się coraz bogatszy – pogłębia się znajomość języka litewskiego, angielskiego oraz opanowywanej w szkole polszczyzny standardowej, zwiększa się świadomość różnych odmian polszczyzny i stosowności ich użycia. Dostrzeżona jednakże w drugiej połowie XX wieku przez Z. Kurzową tendencja do poprawności i normalizacji języka polskiego nie rozpowszechnia się na wszystkie sfery życia. Mimo że młodsze pokolenia miały możliwość doskonalenia języka ogólnopolskiego

⁸ Bardzo dynamiczne zmiany pokoleniowe w samookreśleniu tożsamości dostrzegają w społeczności polskiej na Wileńszczyźnie również etnolodzy (Vyšniauskas 2020). O złożonej tożsamości kulturowej młodzieży polskiej pisze H. Sokołowska (zob. artykuł w tym tomie).

w procesie edukacji, w życiu codziennym posługują się nowym stylem komunikacji, mieszając różne kody.

Podobne kody mieszane powstają na różnych innych pograniczach językowo-kulturowych. Najbliższym przykładem może być ewolucja używanej przez Polaków od dawna zamieszkałych na Zaolziu w Republice Czeskiej gwary cieszyńskiej, która pod długotrwałym wpływem dominującego na tym terenie od 1920 roku języka czeskiego przekształciła się w swoisty lokalny wariant języka potocznego zwany *po naszymu* (*ponaszymu*). Badacze nie utożsamiają go z tradycyjną gwarą cieszyńską i traktują jako odrębny kod językowy, który powstał w wyniku rozwoju gwary w dążeniu do zaspokojenia współczesnych potrzeb komunikacyjnych. Jest on rezultatem przemieszania dwu języków ogólnych – czeskiego i polskiego – oraz gwary zachodniocieszyńskiej (Bogoczová, Bortliczek 2014, s. 100-101). Hybrydalne odmiany językowe powstają również w dużych środowiskach polonijnych, czego przykładem może być tzw. ponglish – język nowej fali polskiej emigracji w Wielkiej Brytanii, powstały w wyniku polsko-angielskich kontaktów językowo-kulturowych (Błasiak 2011, s. 176).

Charakterystyczną cechą kodów mieszanych używanych w funkcji języka potocznego jest brak normy i rzucająca się w oczy różnorodność idiolektalna, por. *Dlatego ten język wileński nie jest stały i dla każdego on jest swój* (W1). Mieszanie języków może przynosić nieprzewidywalne efekty. Jak stwierdzają badaczki polskiego mikroświata na Zaolziu, „mowa *po naszymu* może mieć w wykonaniu konkretnej osoby charakter bardziej polski lub bardziej czeski” (Bogoczová, Bortliczek 2014, s. 105). Z tego powodu wyciąganie ogólnych wniosków na temat języka codziennej komunikacji może być ryzykowne, a jedyną wiarygodną metodą staje się studium przypadków (por. Ackermann 2015).

Wnioski

Mówienie o współczesnym języku polskim na Litwie jest wielkim uogólnieniem, pod tą nazwą bowiem kryją się dość zróżnicowane zjawiska językowe: 1) polszczyzna zbliżona do odmiany ogólnej, choć rozpoznawalna na podstawie wymowy i pewnych cech gramatycznych; 2) odmiana regionalna nasycona cechami dialektalnymi i utrwalonymi w okresie powojennym rusycyzmami; 3) język potoczny, w którym zderzają się wszystkie kody znane wielojęzycznym użytkownikom polszczyzny na Litwie. Największą kreatywnością w mieszaniu języków wyróżnia się młodzież, w jej socjolekcie wtręty z innych języków pełnią funkcję różnych środków ekspresji. W pracach językoznawczych taki styl mówienia nie doczekał się jeszcze odpowiedniego określenia. Przez samych użytkowników najczęściej jest nazywany *językiem mieszanym* lub *językiem wileńskim*. Mimo że często spotyka się on z negatywną oceną osób wyczulonych na poprawność językową, świadczy o witalności polszczyzny regional-

nej, która potrafi się przystosować do zmieniających warunków społeczno-cywilizacyjnych i spełnia różne potrzeby komunikacyjne.

Zróżnicowanie wewnętrzne polszczyzny wymaga od młodych ludzi kompetencji socjolingwistycznej – umiejętności oceny sytuacji komunikacyjnej i odpowiedniego doboru środków językowych. Ponieważ nie wszyscy respondenci zaznaczyli w ankiecie różne odmiany językowe, a jeszcze mniej omówiło różnice między nimi, trudno jest sądzić, czy wszyscy badani uczniowie dość jasno uświadamiają sobie stosowność sytuacyjną różnych wariantów języka ojczystego, choć większość z nich w interakcjach wymagających użycia języka ogólnego (np. podczas wywiadu z badaczem) stara się zbliżyć swoją mowę do poznanej w szkole polszczyzny standardowej. Kształcenie świadomości socjolingwistycznej powinno być zatem ważnym składnikiem edukacji polonistycznej w szkole. Przełączanie kodu lokalnego na ogólny jest postrzegane przez uczniów przede wszystkim jako odfiltrowywanie z mowy obcych elementów leksykalnych i pewnych bardzo charakterystycznych regionalnych form gramatycznych, znacznie mniejszą wagę przywiązuje się do warstwy fonetycznej wypowiedzi. Tymczasem wymowa stanowi istotny element rozpoznawczy każdego języka. Można przypuszczać, że po ukończeniu szkoły biografie językowe młodych ludzi w zależności od tradycji rodzinnych i kontaktu z odmianą standardową języka polskiego potoczą się wielotorowo. Niektórzy będą doskonalili umiejętności posługiwania się opanowaną na lekcjach polszczyzną ogólną, część jednak zachowa tylko bierną jej znajomość.

Używana w komunikacji nieformalnej współczesna polszczyzna potoczna na Litwie jest bardzo zindywidualizowana. Dotyczy to zarówno płaszczyzny fonetycznej i gramatycznej języka, jak też warstwy słownikowej. Wtrącanie elementów leksykalnych z innych języków jest uzależnione od różnych czynników obiektywnych i subiektywnych: odbiorcy, znajomości innych języków, stopnia formalności sytuacji, tematu, wymowy pragmatycznej wypowiedzi, a nawet chwilowego usposobienia nadawcy. Przeprowadzone badania potwierdzają spostrzeżenia innych badaczy, że znaczące zmiany językowe i tożsamościowe dokonują się w dwu ostatnich pokoleniach Polaków litewskich – badanych uczniów i ich rodziców. Przyszło im żyć w niepodległej Litwie, ale też w wielojęzycznej przestrzeni postsowieckiej, w której nadal obecny jest interdialekt rosyjski. W odróżnieniu od starszej generacji, bardziej przywiązanej do polszczyzny regionalnej, przedstawiciele młodszych pokoleń są wielojęzyczni i bardziej otwarci na inne kultury, dość elastyczni w zachowaniach językowych, które dostosowują do konkretnych sytuacji.

Bibliografia

- Ackermann I., 2013, *Polska młodzież na Litwie. O Pulakach i Wilniukach*, „Acta Baltico-Slavica”, vol. 37, s. 483-498, [on-line] <https://ispan.waw.pl/journals/index.php/abs/article/view/abs.2013.033> – 22 II 2020, <https://doi.org/10.11649/abs.2013.033>.
- Ackermann I., 2015, *Granice języka. Samookreślenia Polaków na Białorusi i Litwie*, Warszawa: Wydawnictwo DIG.
- Auer P., 1999, *From Code-switching via Language Mixing to Fixed Lects. Toward a Dynamic Typology of Bilingual Speech*, „The International Journal of Bilingualism”, no. 3, s. 309-332, <https://doi.org/10.1177/13670069990030040101>.
- Błasiak M., 2011, *Dwujęzyczność i ponglish. Zjawiska językowo-kulturowe polskiej emigracji w Wielkiej Brytanii*, Kraków: Collegium Columbinum, Biblioteka Tradycji. Seria Druga, nr 108.
- Bogoczová I., Bortliczek M., 2014, *Język przygranicznego mikroświata (mowa potoczna mieszkańców Zaolzia)*, Ostrava: Ostravská univerzita v Ostaravě.
- Dawlewicz M., 2000, *Słownictwo socjolektu młodzieży polskiego pochodzenia w Wilnie (na podstawie badań ankietowych)*, Warszawa: Elipsa.
- Ehala M., Zabrodska A., 2011, *Этнолингвистическая витальность этнических групп стран Балтии*, „Диаспоры”, № 1, s. 6-60.
- Geben K., 2003, *Świadomość i kompetencja językowa a warstwy leksykalne w idiolektach młodzieży polskiego pochodzenia na Wileńszczyźnie*, Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA.
- Geben K., 2013, *Lietuvos lenkai ir lenkų kalba Lietuvoje*, [w:] M. Ramonienė (red.), *Miestai ir kalbos*, vol. 2: *Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, s. 217-233.
- Geben K., 2015, *Dyglosja i wielojęzyczność Polaków mieszkających w miastach na Litwie*, [w:] Z. Bickienė, L. Piečukvienė (red.), *Tarmės – Europos tautų kultūros paveldas. Dialects – Cultural Heritage of European Nation*, Vilnius: Mykolas Romeris universitetas, s. 142-162.
- Geben K., Zielińska M., 2000, *Funkcja ekspresywna języka rosyjskiego w wielojęzycznym środowisku młodzieży szkół polskich na Litwie i Ukrainie*, „Poradnik Językowy”, nr 3, s. 34-48, <https://doi.org/10.33896/PolJ.2020.3.2>.
- Gedvilienė G. i in., 2015, *Suaugusiųjų bendrųjų kompetencijų plėtra*, Kaunas: Versus aureus, [on-line] http://sbk.vdu.lt/wp-content/uploads/2014/05/2015_Suaug_bendr_komp_pl_vidaus-lankai.pdf – 15 IX 2019.
- Kurzowa Z., 1988, *Świadomość językowa i poglądy współczesnych Polaków litewskich na ich język*, „Przegląd Polonijny” XIV, s. 75-96.
- Kurzowa Z., 1993, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI-XX w.*, Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Markowski A., 2006, *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Masojc I., 2001, *Regionalne cechy systemu gramatycznego współczesnej polszczyzny kulturalnej na Wileńszczyźnie*, Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA.
- Masojc I., 2007, *Polszczyzna wileńska w ujęciu pragmatycznym*, „Studia Slavica” XI, s. 179-184.
- Masojc I., 2019, *Miejsce języka polskiego w wielojęzycznym repertuarze uczniów szkół polskich na Litwie*, „Polonistyka. Innowacje”, nr 10, s. 35-50, [on-line] <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/pi/article/view/20957/20284> – 11 III 2020, <https://doi.org/10.14746/pi.2019.10.3>.
- Masojc I., 2021, *Przełączanie kodów w wielojęzycznym środowisku uczniów szkół polskich na Litwie* (w druku).
- Rieger J., 2019, *Język polski na Kresach*, Warszawa: Wydawnictwo DIG.
- Ségus B., 2016, *Post-Soviet multilingualism. Code-switching in the Polish community in Lithuania*, [w:] M. Sloboda, P. Laihonon, A. Zabrodska (red.), *Sociolinguistic Transition in Former*

- Eastern Bloc Countries. Two decades after the regime change*, Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 293-215, *Prague Papers on Language, Society and Interaction*, vol. 4.
- Sokołowska H., 2004, *Wielojęzyczność a umiejętności komunikacyjne uczniów szkół polskich na Litwie*, Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA.
- Sokołowska H., 2021, *Zadania edukacji w kontekście refleksji nad tożsamością narodową uczniów szkół polskich w Wilnie*, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Straczuk J., 2008, *Wielojęzyczność pogranicza. Od tutejszości do nowej lokalności*, [w:] A. Engelking, E. Golachowska, A. Zielińska (red.), *Tożsamość, język, rodzina. Z badań na pograniczu słowiańsko-bałtyckim*, Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy, s. 95-107, *Kultura na Pograniczach*, 4.
- Stravinskienė V., 2020, *Migracija. Rytų ir Pietryčių Lietuva 1944-1989 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
- Szczyszek M., 2007, *Słownictwo „najmłodszej polszczyzny”?*, „Polonistyka”, nr 9, s. 12-17.
- Vyšniauskas V., 2020, *Aš – miesto, o Jūs – priemiesčiai. Identiteto ribos brėžimas Šalčininkų rajone*, „Sociologija. Mintis ir veiksmai” XLVI, nr 1 (46), s. 29-47, <https://doi.org/10.15388/SocMintVei.2020.1.19>.
- Zaikauskas E., 2007, *Lietuvių žargono žodynėlis. Kalbos paribiai ir užribiai*, Vilnius: Alma littera.

Abstract

DIVERSITY OF CONTEMPORARY POLISH LANGUAGE USED IN LITHUANIA IN THE LANGUAGE AWARENESS OF POLISH SCHOOL STUDENTS

The aim of the article is to explore young people's attitudes towards diversity of the Polish language in Lithuania, specifics and usage areas of its variants. The research included students aged 17-18 from 5 different Polish schools in Lithuania. The results of research indicate that the standard Polish taught at school and the youth language called *język wileński* (the language of Vilnius region) or *język mieszany* (a mixed language) are two clearly distinct variants of the mother tongue, which also embrace various intermediary highly individualized variants adapted to the communication context and the addressee. The students envisage the most pronounced difference with the linguistic behavior of their grandparents and parents, whose language skills developed in different socio-political circumstances in Lithuania.

Keywords: the Polish language in Lithuania, youth language, language awareness, sociolinguistic competence, multilingualism, code mixing

Recenzowana książka stanowi niezwykle aktualną i ważną pozycję w dziedzinie badań nad problematyką pogranicza i współistniejących tam tożsamości. Pokazuje, jak wiele zagadnień jest jeszcze do odkrycia i jak wiele pojawia się nowych problemów oraz tematów wymagających opisu i opracowania. Tom podejmuje ważne wątki dotyczące tożsamości regionalnej, nauki języków i wychowania młodzieży w środowisku wielojęzycznym i wielokulturowym. Jest to dziś niezwykle istotne, ponieważ międzykulturowość powstająca na styku różnych kultur staje się doświadczeniem coraz bardziej powszechnym, zachodzącym nie tylko na „starych” pograniczach, ale ze względu na migracje i uchodźstwo pojawia się w wielu środowiskach niezależnie od położenia geograficznego.

Z recenzji dr hab. Ewy Golachowskiej, prof. IS PAN

W swych rozważaniach Autorzy tekstów umiejętnie i w sposób przekonujący łączą szczegółowe analizy materiału z szerszą perspektywą ujęć naukowych eksploracji literaturoznawcy, językoznawcy, kulturoznawcy, historyka i dydaktyka, kompetentnie i profesjonalnie „integrują” swe interpretacje materiału literackiego (lub językowego) z obszarem badań kulturoznawczych, wspierając je historią, dydaktyką polonistyczną, filozofią, aksjologią, etnolingwistyką, ukazując wieloaspektowy i wielopoziomowy, ale jednocześnie – pełny, spójny i syntetyczny obraz problemu postawionego w temacie opracowania.

Z recenzji dr hab. Doroty Michulki, prof. UW

<https://akademicka.pl>

